

Μνήμες της Άλωσης

/ Πεμπτουσία· Ορθοδοξία-Πολιτισμός-Επιστήμες

Ἡ Ἀλωση τῆς Κωνσταντινούπολης προκάλεσε τόσο βαθιά εντύπωση στους Ἕλληνες, ἀπὸ τὸν Πόντο καὶ τὴν Παλαιστίνη ἕως τὴ Νότια Ἰταλία, ὥστε ἀναρίθμητοι θρήνοι, δημοτικοί ἢ λογιότεροι, πλάστηκαν ἢ γράφτηκαν γι' αὐτὸ τὸ σχεδὸν ἀπίστευτο κοσμοϊστορικό γεγονός. Παρ' ὅτι ἡ

Βασιλεύουσα ήταν πια σκιά του εαυτού της, ερημωμένη και ερειπωμένη, μια νησίδα στην οθωμανική θάλασσα, εντούτοις η ύπαρξή της σηματοδοτούσε ακόμα την ύπαρξη του βυζαντινού ελληνισμού[1]. Γι' αυτό και το τέλος της άργησε να γίνει πιστευτό από τους ραγιάδες και βιώθηκε ως μια ανεπανόρθωτη καταστροφή.

Ταυτόχρονα όμως, υπογραμμίζει ο Νικόλαος Πολίτης, η Άλωση λειτούργησε λυτρωτικά, απελευθέρωσε τους Έλληνες από τις φρούδες ελπίδες της ανάστασης ενός σεσηπότος οργανισμού και από την κατάθλιψη που τους βάραινε μπρος στο αναπόφευκτο τέλος:

Προ ταύτης μεν [δηλ. της αλώσεως] τα περί του μέλλοντος μαντεύματα ήσαν απαίσια και προανήγγελλον όλεθρον και καταστροφάς, μετά δε την άλωσιν αντίθετα όλως διεδίδοντο, μαρτυρούντα μεταβολήν του φρονήματος του έθνους. Από πολλού μεν χρόνου προ της αλώσεως της πρωτεύουσας του κράτους ανεφέροντο χρησμοί περί της επικείμενης καταστροφής, ευθύς δ' όμως μετά την άλωσιν εγεννήθησαν αίσιαι περί της μελλούσης τύχης του έθνους ελπίδες, και ερριζώθη η πεποίθησις παρά τω ελληνικώ λαώ ότι αφεύκτως διά της σπάθης θ' ανακτήσει την διά της σπάθης αρπασθείσαν υπό των εχθρών πατρικήν κληρονομίαν [2].

Ο Γεώργιος Ζώρας, στη *Βυζαντινήν Ποίησιν*, καταγράφοντας τους «θρήνους» της Άλωσης, εμφανίζει τη διαφοροποίηση ανάμεσα σε όσους γράφτηκαν αμέσως μετά την Άλωση και τους μεταγενέστερους, αφού είχε μεσολαβήσει η σκληρή δοκιμασία της σκλαβιάς. Ο άγνωστος συγγραφέας στην «*Άλωσι Κωνσταντινουπόλεως*», από τους 1045 στίχους –που άλλοτε αποδίδονταν στον *Εμμανουήλ Γεωργιλά*– επικρίνει τους Βυζαντινούς, διότι «τρία πράγματα έχάλασαν τήν Ῥωμανίαν ὅλην: /ὁ φθόνος, ἡ φιλαργυρία καὶ ἡ κενὴ ἐλπίδα», καθώς και τους Δυτικούς για την αδιαφορία τους:

296 Ὡ Βενετία φουμιστή, μυριοχαριτωμένη,

Αὐθέντες εὐγενέστατοι, λάθος μέγαλον ἦτον,

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μέγαλο κρῖμα ἦτον·

299 Ποῦ ἦτον ἡ βοήθεια σας, αὐθέντες Βενιτζιάνοι;[3]

Ωστόσο, επιχειρεί να συγκινήσει τους χριστιανούς, και κυρίως τον πάπα, ώστε να οργανώσουν μια απελευθερωτική σταυροφορία:

289 Ἦλθε καιρὸς τῶν χριστιανῶν, Λατίνων καὶ Ῥω-μαί-ων,

Πού-σων καὶ Βλά-χων καὶ Οὐγγρῶν, Σέρβων καὶ Ἀλαμάνων,

291 ὅ-λοι νὰ ὁ-μο-νοι-ά-σου-σιν, νὰ γέ-νου-σι τὸ ἔ-να []

604 Ὡ κο-ρυ-φὴ τῆς ἐκ-κλη-σι-ᾶς, πα-να-γι-ώ-τα-τε πά-πα,

Τῆς πί-στης τὸ στε-ρέ-ω-μα, Χρι-στια-νῶν ἡ δό-ξα,

’ς τὴν ἀ-γι-ο-σύ-νη σου κρε-μᾶ ὅλ’ ἡ χρι-στιανοσύνη·

νὰ τοὺς ἐ-φέ-ρης εἰς καλὸν ἐκ τὴν δι-ατανωσύνη []

608 καὶ νὰ ση-κώ-σης τὸν σταυ-ρὸν μὲ φόβον καὶ μὲ τρόμον[4].

Ὅμως, ἐνάμιση αἰῶνα ἀργότερα, καὶ ἐνῶ συνεχίζονται νὰ γράφονται θρήνοι γιὰ τὴν Ἄλωση, ὁ ἐπίσκοπος Μυρέων Ματθαῖος, τὸ 1619, στὸ βιβλίο του «Ἐ-τέ-ρα ἱ-στο-ρί-α τῶν κα-τὰ τὴν Οὐγ-γρο-βλα-χί-αν τε-λε-σθέν-των, ἄρ-ξα-μέ-νη ἀ-πὸ Σερ-μπά-νου βο-η-βόν-δα μέ-χρι Γα-βρι-ῆλ βο-η-βόν-δα, τοῦ ἐ-νε-στῶ-τος δου-κός, ποι-η-θεῖ-σα πα-ρὰ τοῦ ἐν ἄρ-χι-ε-ρεῦ-σι πα-νι-ε-ρω-τά-του μη-τρο-πο-λί-του Μυ-ρέ-ων κυ-ροῦ Ματ-θαί-ου τοῦ ἐκ Πω-γω-νια-νῆς, καὶ ἀ-φι-ε-ρω-θεῖ-σα τῷ ἐν-δο-ξο-τά-τῳ ἄρ-χον-τι κυ-ρί-ῳ Ἰ-ω-άν-νῃ τῷ Κα-τρι-τζῆ», ἀφιερώνει τοὺς στίχους 2305-2764 στὴν Ἄλωση ἀπὸ ὅπου ἤδη ἀναφαίνεται μιὰ ριζικά διαφορετικὴ ἰδεολογία. Ὁ Ματθαῖος οἰκτίζει τοὺς «Ἕλληνες» (Ὡ πῶς ἐ-κα-τα-στά-θη-κε τὸ γέ-νος τῶν Ἑλ-λή-νων -στ. 2360), ποὺ περιμένουν τὴ σωτηρία τοὺς ἀπὸ τοὺς ξένους καὶ ἀπὸ τοὺς ψευδοχρησμούς:

2328 Οὐαὶ σ’ ἐμᾶς, ἀ-φέν-τη μου, μὲ τὴν ὁ-λί-γην γνῶ-σι,

ὁ-π’ ἔ-χο-μεν τὸ θάρ-ρος μας μέ-σα εἰς τὴν Σπανί-αν,

κ’ εἰς τὰ χοντρὰ τὰ κάτεργα ποὺ ’ναι ’ς τὴν Βενετίαν,

νὰ ἔλ-θουσι μὲ τὸ σπαθὶ τὸν Τοῦρκον νὰ σκοτώσουν,

νὰ πά-ρουν τὸ βασίλειον κ’ ἐμᾶς νὰ μᾶς τὸ δώσουν·

2335 Ἑλ-πί-ζο-μεν εἰς τοὺς χρη-σμούς, ’ς τὲς ψευ-δο-προ-φη-τεῖ-ες,

Καὶ τὸν και-ρόν μας χά-νο-μεν ’ς τὲς μα-ται-ο-λο-γί-ες,

Εἰς τὸν βορ-ρᾶν ’ς τὸν ἄ-νε-μον ἔ-χο-μεν τὴν ἐλ-πί-δα,

2338 Νὰ πά-ρουν ἀ-πὸ πά-νω μας τοῦ Τούρ-κου τὴν πα-γί-δα[5].

Γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Μυρέων, ἡ μόνη καταφυγὴ τῶν υπόδουλων «Ἑλλήνων» εἶναι

πλέον ο εαυτός τους και ο Θεός. Αν οι ίδιοι είναι πιστοί και ξεπεράσουν τις αδυναμίες τους και εάν Εκείνος το επιθυμεί, θα ελευθερωθούν. Την ίδια στιγμή, ένας άλλος επίσκοπος, ο Διονύσιος ο «Σκυλόσοφος» της Λάρισας, με την εξέγερσή του, θα δοκιμάσει να θέσει σε εφαρμογή το «συν Αθηνά και χείρα κίνει»!

Τόσο έντονα σφραγίστηκε η λαϊκή φαντασία από την πτώση της Πόλης, ώστε δημιουργήθηκαν θρύλοι και παραδόσεις πανελλήνιας εμβέλειας και μακροχρόνιας αντοχής, όπως για τα μισοτηγανισμένα ψάρια, τον μαρμαρωμένο βασιλιά, τον παπά της Αγίας Σοφίας ή την Αγία Τράπεζα κ.λπ.

Τον καιρό που είχαν ζώση την Πόλη οι Τούρκοι, ένας καλόγερος ετηγάνιζε εφτά ψάρια 'ς το τηγάνι. Τα είχε τηγανίση από τη μία μεριά κι' ό,τι ήταν να τα γυρίση από την άλλη, έρχεται ένας και του λέει, πως πήραν οι Τούρκοι την Πόλη· «Ποτέ δεν θα πατήσουν την Πόλη οι Τούρκοι, λέγει ο καλόγερος. Τότε θα το πιστέψω αυτό, αν αυτά τα ψάρια τα τηγανισμένα ζωντανέψουν!» Δεν απόσωσε το λόγο, και τα ψάρια πήδησαν από το τηγάνι ζωντανά, κ' έπεσαν 'ς ένα νερό εκεί κοντά. Και είναι ως τα σήμερα τα ζωντανεμένα εκείνα ψάρια 'ς το Μπαλουκλύ, και θα βρίσκονται εκεί μισοτηγανισμένα και ζωντανά, ως να έρθη η ώρα να πάρωμε την Πόλη. Τότε λεν πως θαρθή ένας άλλος καλόγερος να τ' αποτηγανίση [\[6\]](#).

Το γεγονός της Άλωσης μόνο με μια θαυματουργία θα μπορούσε να πιστοποιηθεί, να πηδήσουν τα μισοτηγανισμένα ψάρια στο νερό. Παράλληλα, επιβεβαιώνεται η πίστη στην αναπόφευκτη ανακατάκτηση. Την ίδια ή και μεγαλύτερη διάδοση είχε και ο θρύλος του «μαρμαρωμένου βασιλιά»:

Όταν ήρθε η ώρα να τουρκέψη η Πόλη, και μπήκαν μέσα οι Τούρκοι, έτρεξε ο βασιλιάς μας καβάλλα 'ς τάλογό του να τους εμποδίση. Ήταν πλήθος αρίφνητο η Τουρκία, χιλιάδες τον έβαλαν 'ς τη μέση, κ' εκείνος χτυπούσε κ' έκοβε αδιάκοπα με το σπαθί του. Τότε σκοτώθη τ' άλογό του, κ' έπεσε κι αυτός. Κ' εκεί που ένας Αράπης σήκωσε το σπαθί του να χτυπήση το βασιλιά, ήρθε άγγελος Κυρίου και τον άρπαξε, και τον πήγε σε μία σπηλιά βαθιά 'ς τη γη κάτω, κοντά 'ς τη Χρυσόπορτα. Εκεί μένει μαρμαρωμένος ο Βασιλιάς, και καρτερεί την ώρα νάρθη πάλι ο άγγελος να τον σηκώση. [] Όταν είναι το θέλημα του Θεού, θα κατεβή ο άγγελος 'ς τη σπηλιά και θα τον ξεμαρμαρώση, και θα του δώση 'ς το χέρι πάλι το σπαθί, που είχε 'ς τη μάχη. Και θα σηκωθή ο βασιλιάς και θα μπη 'ς την Πόλη από τη Χρυσόπορτα, και κυνηγώντας με τα φουσσάτα του τους Τούρκους, θα τους διώξη ως την Κόκκινη Μηλιά. Και θα γίνη μεγάλος σκοτωμός, που θα κολυπήση το μουσκάρι 'ς το αίμα [\[7\]](#).

Μια παράδοση εξόχως ενδεικτική για τη διαμόρφωση της ελληνικής αυτοσυνειδησίας, μέσα από τους μαιάνδρους της ιστορικής εμπειρίας, είναι αυτή η

οποία αφορά στην Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας:

Την ημέρα που πάρθηκε η Πόλη έβαλαν 'ς ένα καράβι την αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας, να την πάη 'ς τη Φραγκιά, για να μην πέση 'ς τα χέρια των Τούρκων. Εκεί όμως 'ς τη θάλασσα του Μαρμαρά άνοιξε το καράβι και η αγία τράπεζα εβούλιαξε 'ς τον πάτο. Στο μέρος εκείνο η θάλασσα είναι λάδι, όση θαλασσοταραχή και κύματα κι' αν είναι γύρω. Και το γνωρίζουν το μέρος αυτό από τη γαλήνη που είναι πάντα εκεί και από την ευωδία που βγαίνει. [] Όταν θα πάρωμε πάλι την Πόλη, θα βρεθή και η αγία Τράπεζα και θα την στήσουν 'ς την Αγία Σοφιά, να γίνουν 'ς αυτή τα εγκαίνια[8].

Επρόκειτο, αρχικώς, για την αυθεντική Αγία Τράπεζα την οποία είχε τοποθετήσει ο Ιουστινιανός και την είχαν λεηλατήσει και κατατεμαχίσει οι Φράγκοι το 1204. Τότε πλάστηκε ο θρύλος ότι βούλιαξε στην Προποντίδα, όταν οι Ενετοί αποπειράθηκαν να τη μεταφέρουν στην Ιταλία. Το θαυματουργό γεγονός περιγράφει και ο χρονογράφος Δωρόθεος, επίσκοπος Μονεμβασίας – το Χρονικό του οποίου τυπώθηκε για πρώτη φορά στη Βενετία το 1637 και γνώρισε 18 εκδόσεις στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας: «ὕ-πα-γαί-νουν τι-νὲς ἐ-κεῖ μὲ πε-ρά-μα-τα, καὶ λαμ-βά-νουν ἄ-πὸ τὴν θά-λασ-σαν ἐ-κεῖ-νην, ὅ-που εἶ-ναι ἡ ἁ-γί-α Τρά-πε-ζα, καὶ μυ-ρί-ζει θαυ-μα-σι-ώ-τα-τα μυ-ρω-δί-ας, ἄ-πὸ τὸ ἅ-γιον μύ-ρον ὅ-που ἔ-χει καὶ τῶν ἄλ-λων ἁ-ρω-μά-των»[9].

Στη μεταγενέστερη παράδοση, η σύληση της Αγίας Τράπεζας από τους Φράγκους μεταβάλλεται σε προσπάθεια να διασωθεί με τη μεταφορά της... στη «Φραγκιά»! Έτσι, διατηρείται ο παλαιότερος πυρήνας για τη μεταφορά της, αλλά σε ένα πλαίσιο ριζικά διαφορετικό, σύμφωνα με τη νέα «βασική αντίθεση» που είναι η τουρκική κατοχή. Τέλος, σε μία αρχαιότερη εκδοχή, πριν από την Άλωση του 1204, η Αγία Τράπεζα έμελλε να καταστραφεί από το «γύναιον Μόδιον», λίγο πριν την έλευση του Αντιχρίστου. «Ὅθεν αἱ τύχαι τῆς Αγίας Σοφίας καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν αὐτῆς [] συνάπτονται πρὸς τὰς τύχας τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους»[10].

Αναρίθμητες είναι οι παραδόσεις που αφορούν στην Άλωση και στην πίστη στην «επιστροφή» της Πόλης στα χέρια των Ελλήνων, όπως ο φωτεινός σταυρός που φαίνεται πάνω απ' την Αγία Σοφιά ή ο θρύλος για τη λειτουργία της Αναστάσεως, που κατά μυστηριώδη τρόπο τελείται κάθε χρόνο στη μεταβληθείσα σε τζαμί εκκλησιά.